

I. MAKSEBILANSS JA RAHVUSVAHELINE INVESTEERIMISPOSITSIOON

Majandusteoreetiline kontseptsioon, meetodika ja koostamine

Välissektori statistika metodoloogiliseks aluseks on Rahvusvahelise Valuutafondi maksebilansi käsiraamatu 5. versioon (*Balance of Payments Manual 5th Edition*), millest lähtuvalt arendatakse ka maksebilansistatistika Eesti mudelit. Järgnevalt tutvustame lähemalt kolme põhidokumendi (maksebilanss, rahvusvaheline investeerimispositsioon ja välisvõlg) olemust ning olulisemaid põhimõisteid, kirjete sisu, avaldamispoliitikat ja koostamise süsteemi.

MAKSEBILANSS

Oma olemuselt on maksebilanss ühest küljest riigi kõigi majandussektorite konsolideeritud kasumiaruanne, teisest küljest aga nende koondbilanss. Ettevõtte finantsaruanded peegeldavad üksikettevõtja suhteid teda ümbritseva keskkonnaga. Maksebilansi ülesanded on teoreetiliselt samad, kuid ettevõtjaks on riigi majandus tervikuna ja teda ümbritsevaks keskkonnaks ülejäänud maailm.

Maksebilanss on statistiline aruanne, mis summeerib konkreetse riigi teatud perioodi jooksul sooritatud majandustehingud ülejäänud maailmaga. Erioodiks on tavaliselt kuu, kvartal või aasta.

Kuna maksebilanss kajastab teatud perioodil tehtud tehinguid, siis on maksebilansi kirjete väärtused *voomuutujad*.

Maksebilanss koosneb *jooksevkontost*, mis kajastab välismajandustegevusest saadavate tulude kujunemist, ning *kapitali-, finants- ja reservide kontost*, mis näitab jooksevkonto finantseerimist ehk *välisfinantseerimisallikate* struktuuri.

Jooksevkonto jaguneb neljaks osaks¹: *kaubad, teenused, tulud ja ülekanded*. Kaupade ja teenuste bilanssides kirjendatakse kõik kaupade ja teenuste müügist saadaolevad ning ostmisel tasumisele kuuluvad summad. Tulude bilanss kajastab tootmistegurite (kapital ja tööjõud) kasutamise ja kasutada andmisega seotud tulusid. Ülekannetena on vaadeldavad kõik ülejäänud majandustehingud, mis on seotud residentide kasutada oleva kogutulu kujunemisega ega samastu kapitaliülekannetega.

Finantseerimisallikad jagunevad kolme konto vahel: *kapitalikonto, finantskonto* ning *reservide konto*.

¹ Maksebilansistatistika põhimõistetest ning kirjete sisust antakse ülevaade eraldi peatükkides.

Kapitalikontol kirjendatakse peamiselt immateriaalse varaga seotud tehinguid (nt intellektuaalse omandi ostmine või loovutamine), võlgade andeksandmine ning muud kasutada oleva kogutulu kujunemisega mitteseotud rahvusvahelised kapitaliülekanded. Finantskonto kajastab välisinvesteeringuid, mis liigituvad nelja põhikategooriasse: *otseinvesteeringud*, *portfelliinvesteeringud*, *tuletisinstrumendid* ning *muud investeeringud*. *Reservide* konto näitab Eesti puhul keskpanga kulla- ja välisvaluutareserve muutumist.

Maksebilansi koostamise aluseks ei ole riigi territoorium. Maksebilansitehing on üldjuhul *residendi* ja *mitteresidendi* vaheline tehing, milleks ei ole mitte ainult raha liikumine. Maksebilanss koostatakse *tekkepõhisel alusel*, st tehingu registreerimise aluseks on ajahetk, millal tehing osapoolte vahel sõlmiti või omandiõigus muutus, sõltumata asjaolust, kas raha on tegelikult laekunud või makstud. Kõik maksebilansitehingud kajastatakse *turuhindades*.

Maksebilansi koostamisel lähtutakse *kahekordse kirjendamise põhimõttest*. Igal tehingul on kaks võrdse summaga, kuid erineva märgiga kajastuvat poolt: *kreedit* (+) ja *deebet* (-). Kreedit näitab meie kasutuses olevate finantsressursside suurenemist, deebet aga kõnealuste ressursside kasutamist (vt tabel 1.1).

Tabel 1.1. Kreedit ja deebet

	Ressursside suurenemine	Ressursside kasutamine
	KREEDIT +	DEEBET -
Jooksevkonto	Kaupade eksport	Kaupade import
	Teenuste müük	Teenuste ostmine
	Tulude sissevool	Tulude väljavool
	Ülekannete sissevool	Ülekannete väljavool
Kapitalikonto	Kapitaliülekannete sissevool	Kapitaliülekannete väljavool
Finantskonto	Välisnõuete vähenemine	Välisnõuete suurenemine
	Väliskohustuste suurenemine	Väliskohustuste vähenemine
Reservide konto	Reservide vähenemine	Reservide suurenemine

Ideaaljuhul peab seega maksebilansi kõigi kirjete summa võrduma nulliga. Maksebilansi koostamise keerukuse ning ulatuse tõttu tekivad statistilise info kogumisel aga alati ebatäpsused. Viimaseid kajastatakse maksebilansi tasakaalu viimiseks *vigade ja täpsustuste* kirjel.

Maksebilansi standardesituse kohaselt kajastatakse jooksevkontol ning kapitalikontol kõigi kirjete deebet- ja kreditkäibed eraldi. Finantskontol ja reservide kontol tuuakse välja üksnes *netokirjed* (deebet ja krediti summa).

RAHVUSVAHELINE INVESTEERIMISPOSITSIOON

ahvusvaheline investeerimispositsioon (-seis) on riigi kõigi majandussektorite finantsvarade ja finantskohustuste konsolideeritud koondbilanss e varade ja ressursside seis teatud kuupäeva seisuga, väljendatuna selle kuupäeva turuhindades.

Kuna konsolideerimisel sektoritevahelised ja -sisesed nõuded ja kohustused vastastikku taanduvad, kajastab rahvusvaheline investeerimispositsioon vaid riigi kui terviku *välisnõudeid ja -kohustusi*. Investeerimispositsioon erineb klassikalisest bilansist selle poolest, et selles ei võeta arvesse Eestis asuvat residentidele kuuluvat reaalvara ja omakapitali. See on ka põhjus, miks investeerimispositsioon pole tasakaalus.

Netoinvesteerimispositsioon on riigi kõigi majandussektorite välisaktivate ning välispassivate vahe.

Kui välisnõuded ületavad väliskohustusi, siis on riigi netoinvesteeringu positsioon *positiivne* ning näitab ülejäänud maailma netovõlga antud riigile. *Negatiivne* netoinvesteeringu positsioon näitab aga antud riigi võlga ülejäänud maailmale.

Otseinvesteeringuettevõtte ja otseinvesteeriija vahelised nõuded ja kohustused kajastatakse maksebilansis kokkuleppeliselt *netopõhimõttel (directional principle)*:

- Eestisse tehtud otseinvesteeringutest (kohustustest) arvatakse maha kõik otseinvesteeringuettevõtja nõuded otseinvesteeriijatele;
- Eestist välismaale suunatud otseinvesteeringutest (nõuetest) arvatakse maha kõik otseinvesteeriijate kohustused otseinvesteeringuettevõtjate ees.

Investeeringu positsiooni koostamisel järgitakse samu põhimõtteid ja definitsioone, mida maksebilansi puhul. Neist olulisemad on *tekkepõhine arvestusprintsip* ning seisude kajastamine positsiooni koostamise päeva *turuhindades*.

Kuna rahvusvaheline investeeringu positsioon kajastab varade seisu teatud ajahetkel, siis on investeeringu positsiooni kirjete väärtused *varumuutujad*.

VÄLISVÕLG

Välisvõla statistika koostamise aluseks on rahvusvahelises investeeringu positsioonis kajastatud välisnõuded ja -kohustused, mis on oma olemuselt võlad, st millega kaasneb tagasimaksmise kohustus. Võlaarvestusse ei kuulu aktsia- või osakapitali tehtud otse- ja portfelliinvesteeringud ning reinvesteeringud (taasinvesteeringud) tulud (eelmine perioodide jaotamata kasum/kahjum ja omakapitali reservid). Samuti ei arvata välisvõla hulka ka keskpanga kullavarusid ja SDR*e (special drawing rights)*².

Välisvõlga iseloomustavatest näitajatest on olulisemad:

- **koguvälisvõlg (brutovälisvõlg), mis summeerib kõigi majandussektorite võla iseloomuga väliskohustused;**
- **netovälisvõlg, mis näitab riigi kõigi majandussektorite tagasimaksmisele kuuluvate, st võla iseloomuga välisnõuete ja -kohustuste vahet.**

Erinevalt rahvusvahelisest investeeringu positsioonist, kus kajastatakse otseinvesteeringuid *netopõhimõtte* alusel, ei vähenda residentse otseinvesteeringuettevõtja poolt otseinvesteeriijale antud laenu otseinvesteeringukohustust, vaid need viiakse võlaarvestuses bilansi nõuete poolele. Samaselt eelpooltoodule ei arvata ka Eesti residentide välismaal asuvatelt otseinvesteeringuettevõtjatelt saadud laene maha Eesti otseinvesteeringu nõuetest välismaal, vaid liidetakse need võlakohustustega.

Nagu rahvusvahelise investeeringu positsiooni puhul, on ka välisvõla seisu peegeldavad näitajad *varumuutujad*.

PÕHIMÕISTED

- **esident:**
 - 1) Eesti Vabariigi riigiorganid ja -asutused kõige laiemas tähenduses (seadusandlik, täidesaatev ja kohtuvõim ning nende asutused, põhiseaduslikud institutsioonid), samuti kohalikud omavalitsusüksused ja nende asutused;

² Vt kirjete sisu, reservid lk 13.

- 2) välisriikides asuvad Eesti diplomaatilised, konsulaar- ja teised ametlikud esindused, samuti muud majandus- ja kommertstegevusega mittetegelevad Eesti asutuste ja organisatsioonide esindused välismaal;
 - 3) Eesti Vabariigi seadusega loodud avalik-õiguslikud juriidilised isikud ja nende asutused;
 - 4) Eestis registreeritud eraõiguslikud juriidilised isikud;
 - 5) Eesti õiguskorraga lubatud Eestis asutatud ja tegutsevad osalist õigusvõimet omavad isikute ühendused ja organisatsioonid, mis ei ole juriidilised isikud;
 - 6) Eestis registreeritud välismaa juriidiliste isikute filiaalid ja esindused;
 - 7) füüsilised isikud:
 - a) Eestis elavad Eesti kodanikud;
 - b) Eestis elavad välismaalased, kellel on alaline elamisluba;
 - c) Eestis elavad välismaalased, kellel on tähtajaline elamisluba vähemalt üheks aastaks;
 - d) välisriikides õppivad või ravil viibivad punktides a)–c) nimetatud isikud, sõltumata õpingute või ravi kestusest;
 - e) välisriigis viibivad, immuniteti ja diplomaatilisi privileege kasutavad Eesti Vabariigi diplomaadid, sõjaväelased, konsulaar- ja teiste ametlike esinduste töötajad ja nende perekonnaliikmed.
- **Mitteresident:** kõik ülejäänud isikud, kes pole hõlmatud mõistega *resident*.
 - **Majandussektorid** on välissektori statistikas jaotatud alljärgnevalt:
 - *valitsemissektor* – kesk- ja kohalike omavalitsuste haldusalasse kuuluvad riigivalitsemis- ning riigikaitseorganid; kesk- ja kohalike omavalitsuste eelarvest finantseeritavad teadus-, uurimis-, tervishoiu-, sotsiaalhooldus-, haridus-, kultuuri- ja spordiasutused ning riiklikud fondid ja sihtasutused;
 - *rahandusinstiitutsioonid* – Eesti Pank kui riigi keskpank;
 - *krediidiasutused* – Eesti Panga litsentsi omavad krediidiasutused kui eraõiguslikud juriidilised isikud, kellel on õigus võtta avalikkuselt vastu rahalisi hoiuseid ja teisi tagasimakstavaid vahendeid ning anda oma vastutusel laene ja sooritada teisi krediidiasutuste seaduses loetletud tehinguid;
 - *muud sektorid* – ülejäänud erasektor (ettevõtjad ja kodumajapidamised).
 - **F.o.b.** (ingl k *free on board*) hind – kauba rahvusvaheline tarneklausel, mis näitab kauba maksumust ning kulutusi, mis on seotud kauba veo ja kindlustamisega eksportiva maa tollipiirini.
 - **C.i.f.** (ingl k *cost, insurance, freight*) hind – kauba rahvusvaheline tarneklausel, mis näitab kauba maksumust ning kulutusi, mis on seotud kauba veo ja kindlustamisega importiva maa tollipiirini.
 - **ikaajaline kapital** – nõuded või kohustused lepingujärgse tähtajaga üle ühe aasta.
 - **Lühiajaline kapital** – nõuded või kohustused lepingujärgse tähtajaga kuni üks aasta (kaasa arvatud).
 - **Lühiajaline positsioon** – netoinvesteeringu positsioon, mille arvestuse aluseks on lühiajalised välisnõuded ja -kohustused. Keskpanga reserve loetakse nende iseloomu tõttu kokkuleppeliselt lühiajalisteks.
 - **ikaajaline positsioon** – netoinvesteeringu positsioon, mille arvestuse aluseks on pikaajalised välisnõuded ja -kohustused. Otseinvesteeringuid loetakse nende iseloomu tõttu kokkuleppeliselt pikaajalisteks.
 - **Kapitalirent** – laen (renditehing) vara soetamiseks tingimusel, et krediidiobjekt jääb vara maksumuse ja intresside kustutamiseni rendileandja omandusse.
 - **epotehing** – laen väärtpaberite tagatisel.

KIRJETE SISU

- **Väliskaubandusbilanss** – arvestab seda osa kaupade sisse- ja väljaveost, mis võtab osa sisemajanduse koguprodukti moodustamisest. Selleks on:
 - import rahvuslikuks tarbimiseks – vabaks ringluseks imporditud kaubad, mille puhul kauba eest maksavad residendid;
 - rahvuslik eksport – eksport, mille müügist laekub tulu residentidele;
 - kaupade töötlemisega seotud kaupade sisse- ja väljavedu.

Eesti väliskaubandusbilansi koostamise aluseks on ametliku väliskaubandusstatistika *põhikaubanduse süsteem* (*special trade system*), mille järgi kaubad võetakse arvele siis, kui nad ületavad sisekäibe e vaba ringluse piiri³. Eksport ei sisalda eelnevalt tollilattu imporditud kaupade taasväljavedu ega vormistamist vee- ja õhisõidukite varudeks. Import ei sisalda imporditud kaupade tolliladustamist, lisatud on aga kaupade tarded tollilaost vabaks ringluseks ja töötamiseks. Kuna ametliku väliskaubandusstatistika ja tollistatistika koostamine ei ole kooskõlas maksebilansi koostamise põhimõtetega (import *c.i.f.* hindades, residentsuse printsiip vs territoriaalsuse printsiip jne), tehakse maksebilanssi vajalikud täiendused, millest olulisemad on:

- a) tollis deklareerimata kaubad, mis ei ole ületanud sisekäibe piiri, kuid mis on olnud maksebilansitehingute objektiks (nt välisvetes püütud kala);
 - b) transpordivahendite välisriigis viibimise vältel ostetud kaubad: kütus, proviant, müügikaup jms;
 - c) ostetud ja müüdnud kapitalikaupade remonditeenus;
 - d) impordi ümberarvestus *f.o.b.* hinda, st kauba veo- ja kindlustuskulude lahutamise;
 - e) hinnamoonutuste arvestamine kaupade ekspordil läbi tolliladude ja vabatsooni;
 - f) hinnangud varimajandustegevuse kohta.
- **Teenuste bilanss** kajastab Eesti residentide poolt mitteresidentidele müüdavaid ja neilt ostetavaid teenuseid:
 - *veoteenused* – siin näidatakse reisijateveo-, kaubaveo- ning muud veoteenused olulisemate veonduusliikide (mere-, õhu- ja muu transport) lõikes;
 - *reisiteenused* – kajastavad turistide ja ühepäevakülastajate reisipakettidele ning reisi sihtriigis kaupadele ja muudele teenustele tehtud kulutusi. Reisiteenused sisaldavad lisaks eelpooltoodule ka kulutusi haridusele ja enda ravimiseks sihtriigis. Kui üldjuhul loetakse turismiks välismaal viibimist kuni ühe aasta jooksul, siis õppurite ja ravivajajate puhul ajaline piirang puudub. Turismi eristab reisiteenustest asjaolu, et rahvusvahelise tava järgi turismiteenuseks peetavaid rahvusvahelisi reisijateveo teenuseid kajastatakse maksebilansis veoteenuste kirjetel;
 - *kommunikatsiooniteenused* – maksed telekommunikatsiooniteenuste (tele- ja raadiotranslatsioon, telegraafside, teleksi- ja faksiside, satelliit- ja kaabeltelevisioon, elektronpost jms) ja posti- ning kulleriteenuste (postisaadetiste pakkimine, lähetamine, vedu ja kättetoimetamine, postkastide rent jms) eest;
 - *ehitusteenused* – hõlmab üldjuhul residentide ehitustööde maksumust, mis on seotud ehitusobjektidega välisriigis ja mitteresidentide ehitustööde maksumust, mis on seotud ehitusobjektidega Eestis. Ehitusteenustena käsitletakse objekte või töid üldjuhul lõpetamistähtajaga kuni üks aasta, pikemaid projekte kajastatakse otseinvesteeringutena;
 - *kindlustusteenused* – elu- ja kahjukindlustuslepingute (-poliiside) sõlmimisel saadavad ja makstavad teenustasud, samuti kahjukäsitluskulud, kindlustusekspertiisid jne. Kahjukindlustuslepingute kohaseid kindlustuspreemiaid ja väljamakstud kahjutasusid kajastatakse ülekannete bilansis, elukindlustuslepingute järgseid sisse- ja väljamakseid kajastatakse finantskontol muu pikaajalise kapitali kirjetel;

³ Kasutusel on ka *üldkaubanduse süsteem* (*general trade system*), mis registreerib kaupade liikumist üle tollipiiri. Maksebilansi koostamise seisukohalt pole selline lähenemine sobiv, kuna hõlmab ka mitteresidentidele kuuluva kauba liikumist läbi Eesti tolliladude.

- *finantsteenused* – finantsvahendus- ja selle abiteenused (välja arvatud kindlustus), mis on seotud panganduse ja väärtpaberivahenduse komisjoni- ja teenustasudega, varahaldusega, kliiringuga, depositeerimise teenustega, finantsnõustamisega jms;
 - *arvuti- ja infoteenused* – maksed andmebaaside kasutamise ja arendamise, andmetöötluse ja programmeerimise, riistvarakonsultatsioonide, tarkvara juurutamise jms eest; samuti uudisteagentuuride teenused;
 - *autoriõiguse- ja litsentsitasud* – maksed autoriõiguste, litsentside, frantsiiside, müügiõiguste, tööstusprotsesside või muu intellektuaalomandi kasutamise õiguste eest;
 - *äri- ja kaubandusteenused* – kaubamaaklerite ja -vahendajate komisjoni- ja teenustasud. Kaubandusteenuseks on residentide poolt välisriigis ostetud kaupade maksumuse ja nende poolt samal perioodil välisriigis edasimüüdud kaupade maksumuse vahe. Tingimuseks on, et kaup ise ei sisene aruandva riigi tolliterritooriumile;
 - *kasutusrent* – rendimaksud, kus rentnik kasutab lepinguperioodi kestel vara ning lepingu lõppedes tagastab selle rendileandjale. (*Kapitalirent* – vt lk 9);
 - *muud äriteenused* – äriteenused, mis on seotud konsultatsioonidega (õigusabi, raamatupidamine, audit, juhtimiskonsultatsioonid jne), suhtekorralduse ning turundusega (reklaam, arvamus- ja turuuringud jne) või muude tehniliste teenustega (jäätmekäitlus, keskkonnakaitse, arhitektuurilised ja inseneritehnilised lahendused, trükiteenused jne);
 - *kultuuri- ja ajaviiteteenused* – radio, televisiooni ning filmindusega seotud audio-visuaalsed teenused, kontserdi- ja muude ürituste korraldamine, esinemistasud ja -honorarid, näituse- ja muuseumiekspositsioonide korraldamine, produtsenditeenused ning muud spordi-, kultuuri ja vaba aja teenused;
 - *valitsusteenused, mis ei sisaldu mujal* – muud valitsusasutuste poolt osutatud teenused, mis on seotud saatkonna- ja konsulaarteenustega ning sõjaväe- ja muude avaliku sektori poolt pakutavate teenustega, samuti riigilõivud ja teenustena saadav ning osutatav välisabi (välisabi vt ka jooksevülekanDED).
- **ulude bilanss** näitab tootmistegurite (kapital ja tööjõud) kasutamisega ja kasutada andmisega seotud tulusid. Vastavalt sellele jagunevad tulud kahte rühma:
 - a) *kompensatsioonid töötajatele*, milleks on tööjõutulu (makstavad ja saadavad brutopalgad ja töötasud);
 - b) *investeeringutulu*, mis kajastab üldjuhul välisinvesteeringute (otse-, portfelli- ja muude investeeringute) nõuetelt saadavaid ja kohustustelt makstavaid tulusid (intressid, dividendid jm omanikutulu jne). Investeeringutuluna on käsitletav ka otseinvesteeringuna kajastuv *reinvesteeringud (taasinvesteeringud) tulu*, mis kujutab endast investeeringu suurusele vastavat proportsionaalse osa muutust investeeringuettevõtja jaotamata kasumis.

Tuludena ei arvestata realiseeritud ja realiseerimata kursi- ja hinnavahedest tekkinud raamatupidamislikke finantstulusid, kuna maksebilanss kajastatakse finantsinstrumentide liikumist nende turuhinnas. Viimane koosneb raamatupidamislikult aga soetusmaksumusest ning realiseeritavast kursi- ja/või hinnakasumist/-kahjumist.
 - **JooksevülekanDED** on kõik ülejäänud majandustehingud, mis on seotud residentide poolt kasutada oleva kogutulu kujunemisega, kuid ei sisaldu muudel jooksevkonto kirjetel. Jooksevülekanne on oma olemuselt ühepoolne, st rahaülekandele ei pea järgnema (või eelnema) kaubasaadetist või mõne teenuse osutamist ning see pole samas ka tulu tootmistegurite kasutamise eest. JooksevülekanDED on seotud tavaliselt maksude, trahvide, toetuste, finantsannetuste, pärandvara, liikmemaksude, kindlustuspreemiate ja kahjutasudega. JooksevülekanDED kirjetel kajastatakse vastukirjetena ka välisabina saadud ja osutatud teenuste ning kaupade maksumust. JooksevülekanDED konto vaatleb rahavoogusid kahes lõikes:
 - a) *valitsusülekanDED*;
 - b) *eraülekanDED*.

ValitsusülekanDED all mõistetakse neid summasid, mis on seotud Eesti avaliku sektori poolt saadud ja

makstud ülekannetega. Eraülekannete koosseisus olevatel *töötajate rahaülekannete* kirjel näidatakse mitteresidentidest töötajate kulutused riigis, kus nad tööle viibivad.

- **Kapitaliülekanded** on sarnaselt jooksevülekannetega ühepoolsed, kuid saadavad või makstavad summad ei muuda otseselt residentide kasutatavat kogutulu. Enamlevinud kapitaliülekanded on:
 - a) mitmesugused maksed rahvusvahelistest fondidest infrastruktuuriobjektide ehituse finantseerimiseks;
 - b) migrantide ülekanded;
 - c) mittetootmislike mittefinantsiliste immateriaalsete varade (intellektuaalomandi) soetamine ja müük (frantsiisid, müügiõigused, kaubamärgid, tööstusprotsessid jms);
 - d) võlgade andeksandmine või mahakandmine.

Kapitalikonto vaatlleb rahavoogusid kahes lõikes:

- a) *valitsusülekanded*;
- b) *muude sektorite kapitaliülekanded*.

- **Otseinvesteeringutena** käsitletakse Eesti maksebilansis investeeringuid, millega kaasneb investori oluline osalus, mis moodustab 10% ja enam investeeringuettevõtja aktsia- või osakapitalist⁴. Vastavalt rahvusvahelistele standarditele kajastatakse otseinvesteeringutena ka laenusuhteid ja muid rahapaigutusi ettevõtja ja temas olulist osalust omavate investorite vahel.
 - *Otseinvesteeringuettevõtja* – ettevõtja temas olulist osalust omava investori e otseinvesteeriija suhtes.
 - *Otseinvesteeriija* – investor, kes omab otseinvesteeringuettevõtjas olulist osalust.

Otseinvesteeringute konto jaguneb alljärgnevatel kirjeteks:

- a) *põhikapital* – otseinvesteeringuettevõtjate aktsia- või osakapital;
- b) *reinvesteeriitud e taasinvesteeriitud tulu* – kapitaliosaluse meetodil arvestatud otseinvesteeriijale kuuluv proportsionaalne osa otseinvesteeringuettevõtja vabas omakapitalis (jaotamata kasum, vaba reservkapital) ning kohustuslikus reservkapitalis;
- c) *muu otseinvesteeringukapital* – otseinvesteeringuettevõtja ja otseinvesteeriija vahelised laenude, võlaväärtpaberite või kaubanduskrediidiga seotud nõuded ja kohustused.

Kuna äriseadustiku kohaselt ei ole oma aktsiate omandamine ega otseinvesteeriijate ning otseinvesteeringuettevõtjate vaheline aktsiate vastastikune omandamine üldjuhul lubatud, puudutavad ülaltoodud juhud (nn *reversinvesteeringud*) peamiselt muud otseinvesteeringukapitali.

- **ortfelliinvesteeringute** kontrol kirjendatakse nõuete ja kohustuste lõikes väärtpaberiinvesteeringud, mis jaotatakse alljärgnevalt:
 - a) *omandiväärtpaberid* – väärtpaberiinvesteering ettevõtte aktsia- või osakapitali, millega ei kaasne olulist osalust, st ta moodustab vähem kui 10% ettevõtja põhikapitalist;
 - b) *võlaväärtpaberid* – võlanõuet tõendavad võlakirjad ja rahaturuinstrumentid:
 - *võlakirjad* on nende omanike nõudeõigust tõendavad väärtpaberid, mis sisaldavad laenuvõtja kohustust maksta laen kokkulepitud tähtajal laenuandjale tagasi ning tasuda intressid. Võlakirjad on üldjuhul pikaajalised;
 - *rahaturuinstrumentid* on riigikassa võlakirjad (*treasury bills*), laenusertifikaadid (*certificates of deposit*), kommertspaberid või muud lühiajalised väärtpaberid, mis on tavaliselt diskonteeritavad (st mille nimiväärtuse maksab emitent laenu põhisummana investorile tagasi väärtpaberi kustutustähtajal ning mille intressi moodustab väärtpaberi väljaandmis- ja tagasiostuhinna vahe). Rahaturuinstrumentid on üldjuhul lühiajalised.

Portfelliinvesteeringud kajastatakse maksebilansis majandussektorite lõikes.

⁴ Idee kohaselt on otseinvesteering selline rahapaigutus, millega kaasneb investori oluline osalus ning otsustav hääleõigus otseinvesteeringuettevõtja juhtimisel, sõltumata konkreetsest osaluse määrest. Kuna antud lähenemisviis ei taga konkreetse investeeringu ühesugust käsitlust investeeringu teinud ning selle saanud riikides, on statistikavigade vähendamiseks rahvusvaheliselt soovituslik kasutada 10%list piirmäära (*OECD Benchmark Definition of Foreign Direct Investment, 1996*).

- **uletisinstrumentid** on mingi finantsinstrumendi, indeksi või kaubaga seotud väärtpaberid, mis võimaldavad turgudel finantsriskidega kaubelda. Enamlevinud tuletisinstrumentid on *optsioonid, forvardid, futuurid, swapid*. Maksebilansis kajastatakse tuletisinstrumente majandussektorite lõikes, nõuded ja kohustused eraldi.
- **Muud investeringud** on kõik ülejäänud investeringud, mis ei ole otse- või portfelliinvesteringud ega seotud tuletisinstrumentidega:
 - *kaubanduskrediit* – müüdnud kaupade ja teenuste eest laekumata või tasumata summad ning ettemaksud, mis kajastatakse tekkepõhiselt nii maksebilansi kui rahvusvahelise investeerimispositsiooni arvestuses;
 - *laenud* – majandussektorite lühi- ja pikaajalised laenusuhted, kui need ei ole seotud otseinvesteringutega. Laenudena käsitletakse ka *kapitalirenti* ning *repotehinguid*.
 - *sularaha ja hoiused* – nõuetena kajastatakse residentide käsutuses olevat välissularaha ning välisriigi krediidiasutustes olevaid hoiuseid. Kohustuste poole moodustuvad mitteresidentide valduses olevad Eesti kroonid sularahana ning nende Eestis krediidiasutustes olevad hoiused.
 - *muud nõuded ja kohustused* – muud tähtjaks laekumata või tasumata summad (muu debitoorne ja kreditoorne välisvõlgnevus), mis tulenevad tekkepõhisest majandusarvestusest, samuti muud teiste kirjetega mitteseotud nõuded ja kohustused. Sellel kirjel kajastatakse ka kindlustusseltside poolt kogutud elukindlustuspreemiate eraldisi ning nende väljamakseid.
- **eservid** – riigi keskpanga kulla- ja välisvaluutareservid, mis moodustavad Eesti rahasüsteemis krooni kattevara. Reservideks loetakse üldjuhul keskpanga kõrge likviidsusega kaubeldavaid välisaktiivaid, mis näidatakse järgnevatel kirjetel:
 - a) *rahaline kuld* – kullana hoitavad reservvarad;
 - b) *SDRid* – *special drawing rights* e laenamise erioigus on Rahvusvahelise Valuutafondi (RVF) arveldusühik, mille väärtuse aluseks on neljast valuutast (USD, EUR, JPY ja GBP) koosnev korv. Iga RVFi liikmesriigile avatakse SDRi konto, mida kasutatakse laenutehingute ja mitmesuguste muude sellega seotud operatsioonide läbiviimiseks liikmesriigi ja RVFi vahel;
 - c) *välisvaluuta* – välisvaluuta või sellega võrdväärsed reservvarad: välissularaha ja valuutahoiused, omandiväärtpaberid, võlakirjad ja rahaturuinstrumentid ning tuletisinstrumentid;
 - d) *muud nõuded* – muud likviidsed välisaktiivid.

MAKSEBILANSI KOOSTAMISE SÜSTEEM

Maksebilansi koostamise maailmapraktikas on kasutusel kolm põhimõtteliselt erinevat süsteemi ning nende kombinatsiooni:

- **küsitluste süsteem** (*survey system, transaction-based system*);
- **rahavoogude süsteem** (*settlements system, cash-based system*);
- **administratiivne süsteem** (*administrative system*);
- **kombineeritud e duaalne süsteem** (*dual system*).

Küsitluste süsteem põhineb infol, mis on kogutud erinevate statistiliste küsitlusvormide ja uuringute abil. Lähtuvalt vajadusest, uuritavast valdkonnast ning konkreetse riigi iseärasustest kasutatakse nii väljavõttelisi kui ka kõikseid vaatlusi. Küsitlusvormid järgivad oma ülesehituselt kas maksebilansi struktuuri või finantsaruannete struktuuri ja raamatupidamisarvestuse põhimõtteid. Küsitluste süsteemi eelisteks on selle paindlikkus, kuid teisest küljest raskendab statistiliste vaatluste läbiviimist nende kõrge hind, madal vastamismäär ning väike operatiivsus. Küsitluste süsteemi edukamate kasutajate hulka kuuluvad angloameerika riigid: Austraalia, Uus-Meremaa, Suurbritannia, Iirimaa, Ameerika Ühendriigid ja Kanada.

Rahavoogude süsteem tugineb residentsete pankade kaudu sooritatavate rahvusvaheliste maksete kogumisel, kodeerimisel ja töötlemisel. Vastavalt tehingu kirjeldusele antakse sooritatud maksetele või laekumistele kas kliendi, krediidiasutuse või keskpanga poolt tehingukoodid, mis vastavad maksebilansi struktuurile. Rahavoogude süsteem võimaldab koguda detailset ja operatiivset infot, kuid on samas piiratud: rahavoogudes ei kajastu tekkepõhine arvestus, sageli puudub tehingu kirjeldus või maksebilansikood, esineb tasaarveldusi ning rahavood ei võimalda ka positsioonide kalkuleerimist. Rahavoogude süsteem on kasutusel enamikus Mandri-Euroopa riikides.

Administratiivne süsteem kasutab infoallikana erinevate ametkondade poolt juba eelnevalt kogutud andmeid. Sellise süsteemi kasutamine eeldab avaliku sektori täielikku kontrolli välistehingute üle. Riike, mille maksebilanss põhineb üksnes administratiivsel infol, on vähe, kuid suuremal või vähemal määral kasutatakse seda peaaegu kõiges maades. Administratiivse süsteemi oluline puudus on nõrk kontroll andmete kvaliteedi üle.

MAKSEBILANSI KOOSTAMINE EESTIS

Eesti oli endiste Nõukogude Liidu liiduvabariikide seas esimene, kes alustas 1992. aastal riigi maksebilansi koostamist. Tolleaegse pangandussüsteemi nõrkuse tõttu võeti kasutusele küsitluste süsteem. Kuna pidevalt muutuv majanduskeskkonnas ei ole viimane küllalt paindlik, uuriti võimalusi maksebilansi koostamiseks rahavoogude alusel. Rahavoogude süsteem lisandus küsitluste süsteemile 1994. aastal. Seoses hiljem alanud rahvusvahelise investeerimispositsiooni koostamisega on üha suurema tähtsuse omandanud küsitlusvormid. Nende eeliseks on eelkõige võimalus koguda tekkepõhist infot ning muid näitajaid, mis rahavoogudes ei kajastu (nt kaubanduskrediit, reinvesteeritud tulu).

Tänaseks on Eestis välja kujunenud oma maksebilansi koostamise *kombineeritud süsteem*, otseste eeskujudeta teistest riikidest. Kaks paralleelselt toimivat infobaasi täiendavad teineteist ning lihtsustavad vigade avastamist. Nende sidumine administratiivse infoga tagab ühtlasi koostatavate dokumentide (maksebilanss, rahvusvaheline investeerimispositsioon jne) parema kvaliteedi, mis on väga avatud ning madala kontsentreeritusega majandusruumi tingimustes tavaliselt raskendatud. Eestile annab suure eelise ka riigi väiksus. Eesti maksebilansi koostamist iseloomustab skeem lk 15.

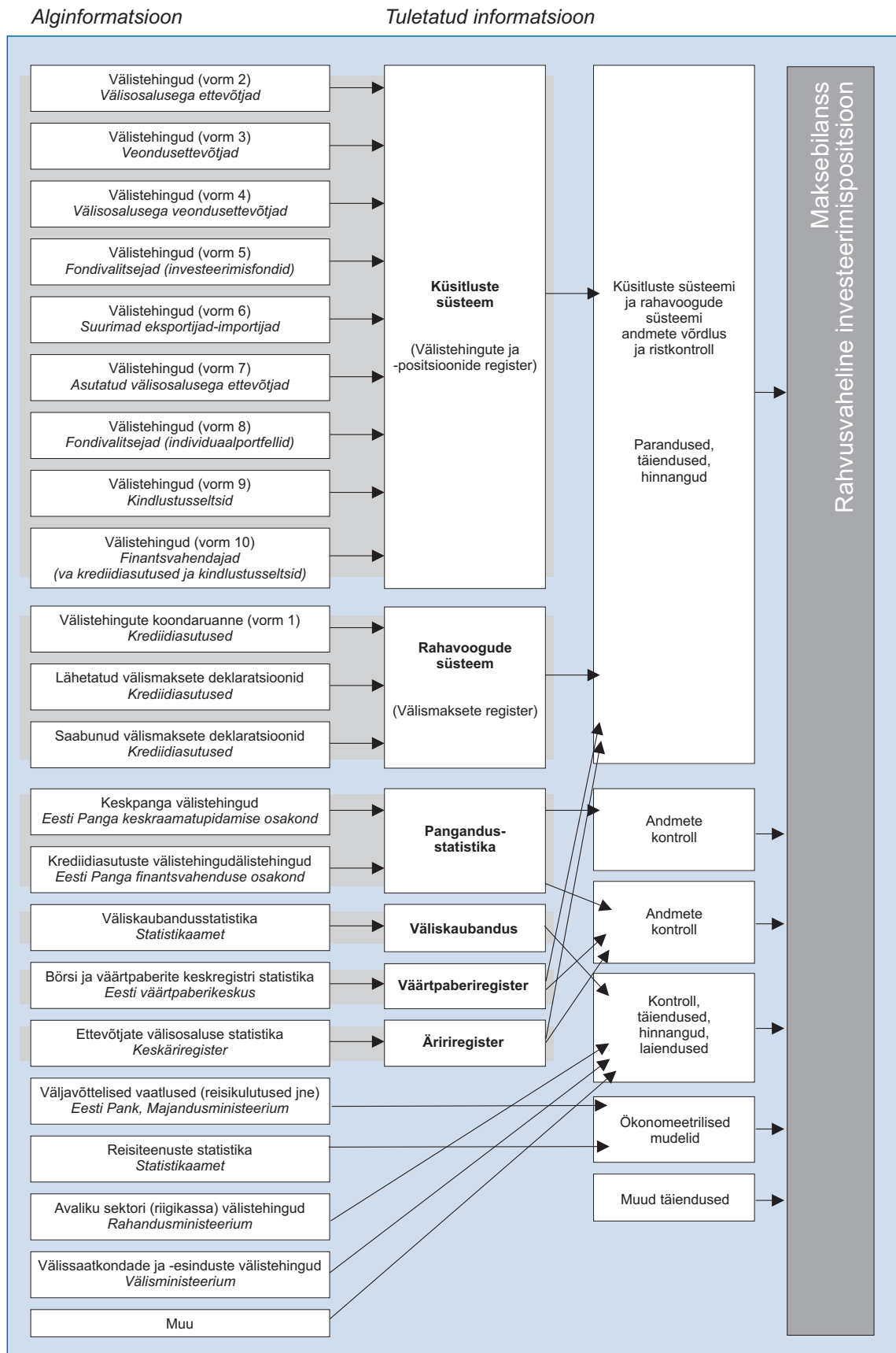
Maksebilansi ja välissektori muu kvartaalse statistika puhul omab suurt tähtsust küsitluste süsteem, mida täiendab rahavoogude abil kogutav info. Kuiste maksebilansside koostamisel on aga tänu oma operatiivsusele asendamatuks infoallikaks just rahavood, mida täiendatakse mitmesuguste ökonomeetriliste mudelite abil. Kuiseid maksebilansinäitajaid, mille avaldamine tuleneb Euroopa Liidu nõuetest, hakati Eestis avaldama alates 2002. aastast.

Erinevaid küsitlusvorme on hetkel kasutusel kümme, mille abil kogutakse kvartaalset infot enam kui 3 500 ettevõtjalt. Kvartaalne rahavoogude süsteem hõlmab ca 80 000 maksebilansi koostamise aspektist olulist tehingut, mille info saabub nn avatud süsteemi kaudu (*open system*): keskpanga jõuab maksedokumentidel info vaid tehingute ühe poole – deebet või krediti – kohta. Edastatakse ainult pangaklientide maksed. Pangandussektori tehingud kirjendatakse maksebilansis pangabilansside, kasumiaruannete jt finantsaruannete alusel.

Lisaks eeltoodud põhiallikatele kogutakse infot ka paljudest muudest kanalitest: ametlik väliskaubandusstatistika, Väärtpaberite keskregister, Statistikaameti küsitlused, Keskäriregister, Eesti Panga raamatupidamisregistrid, avaliku sektori asutused jne. Lisaks olemasolevale infole korraldatakse ka statistilisi vaatlusi, antakse hinnanguid ning kasutatakse ökonomeetrilisi võtteid.

Eelpool kirjeldatud integreeritud süsteemi (rahavood + küsitlused) kasutamise teed on läinud lisaks Eestile ka mitmete teiste riikide keskpangad (sh Läti, Leedu, Rootsi, Tšehhima), kusjuures kõnealune mudel on viimasel ajal Euroopa Liidu institutsioonide heakskiidul populaarsust kogunud ka muudes Euroopa riikides, kus kasutati seni infokanalina üksnes range kapitalikontrolli ajal ülesehitatud rahavoogude süsteemi.

Eesti maksebilansi koostamise süsteem

MAKSEBILANSISTATISTIKA KOOSTAMISE ÕIGUSLIKUD ALUSED

Vastavalt **Eesti Panga seaduse** paragrahvi 2 lõikele 8 vastutab Eesti Pank riigi maksebilansi koostamise eest, mis on seaduse kohaselt üks tema põhiülesandeid.

Sama seaduse paragrahv 34 käsitleb maksebilansi koostamist, mis annab keskpangale õiguse saada tasuta Eesti maksebilansi koostamiseks vajalikke andmeid kõigilt riigi- ja omavalitsusorganitelt ning Eesti territooriumil asuvatelt välismajandustehinguid sooritavatelt juriidilistelt isikutelt.

Lisaks Eesti Panga seadusele sätestab maksebilansi koostamist ka **riikliku statistika seadus**, mille paragrahvi 4 lõike 2 alusel on Eesti Pank maksebilansistatistika koostamise osas Statistikaameti kõrval teine riiklike

- *kvartaalse maksebilansi* korral vastava välisvaluuta kvartali keskmine vahetuskursss Eesti krooni suhtes;
- *aasta maksebilansi* korral nelja kvartali keskmised vahetuskursid (st aastabilanss on välisvaluutasse konverteeritud kvartalibilansside summa);
- *investeerimispositsiooni* korral vahetuskursss positsiooni koostamise kuupäeval või lähimal sellele kuupäevale eelnenud pangapäeval.

Tabel 1.2. Andmete avaldamise graafik

Kuine maksebilanss			
2003		2004	
Jaanuar	17.03.03	Jaanuar	22.03.04
Veebruar	14.04.03	Veebruar	12.04.04
Märts	12.05.03	Märts	12.05.04
Aprill	16.06.03	Aprill	21.06.04
Mai	14.07.03	Mai	12.07.04
Juuni	11.08.03	Juuni	11.08.04
Juuli	15.09.03	Juuli	20.09.04
August	13.10.03	August	12.10.04
September	17.11.03	September	11.11.04
Oktoober	22.12.03	Oktoober	20.12.04
November	12.01.04	November	Jaanuar 2005
Detsember	11.02.04	Detsember	Veebruar 2005
Kvartaalne maksebilanss			
2003		2004	
I kvartal	16.06.03	I kvartal	21.06.04
II kvartal	15.09.03	II kvartal	20.09.04
III kvartal	22.12.03	III kvartal	20.12.04
IV kvartal	22.03.04	IV kvartal	Märts 2005
Rahvusvaheline investeerimispositsioon			
2003		2004	
Seisuga 31.03.03	25.06.03	Seisuga 31.03.04	28.06.04
Seisuga 30.06.03	22.09.03	Seisuga 30.06.04	27.09.04
Seisuga 30.09.03	29.12.03	Seisuga 30.09.04	27.12.04
Seisuga 31.12.03	29.03.04	Seisuga 31.12.04	Märts 2005
Välisvõlg			
2003		2004	
		Seisuga 31.03.04	28.06.04
Seisuga 30.06.03	22.09.03	Seisuga 30.06.04	27.09.04
Seisuga 30.09.03	29.12.03	Seisuga 30.09.04	27.12.04
Seisuga 31.12.03	29.03.04	Seisuga 31.12.04	Märts 2005
Avaldamiskalender			
2004	30.09.03	2005	30.09.04